

Arbeidstekst nr. 40
Johanna Mesch, S:
DÖVBLINDAS TECKENSPRÅKSKOMMUNIKATION

Arbetstext nr. 40
DÖVBLINDAS TECKENSPRÅSKOMMUNIKATION
Johanna Mesch, S
Utgivare: Nordisk Uddannelsescenter for Døvblindepersonale (NUD)
Slotsgade 8
DK-9330 Dronninglund
Danmark
Tlf. + 45 96 47 16 00
Fax + 45 96 47 16 16
nud@nud.dk
www.nud.dk

Arbetstext nr. 40
DÖVBLINDAS TECKENSPRÅKSKOMMUNIKATION
Johanna Mesch, Sveriges Dövas Riksförbund

© Nordisk Uddannelsescenter for Døvblindepersonale (NUD)
2002

ISBN 87-7919-016-2

Arbetstexten är en reviderad utgåva av en tidigare publicerat artikel i antologin
Kommunikation med dövblindblevne, Nordisk Vejleder nr. 22, Nord-Press 1997

DÖVBLINDAS TECKENSPRÅKSKOMMUNIKATION

Johanna Mesch, Sveriges Dövas Riksförbund

OM TECKENSPRÅK

Teckenspråk är det språk som används av döva i kommunikationen med andra döva och även i kommunikationen med hörande familjemedlemmar, vänner, lärare, tjänstemän och dylika. Även hörselskadade och vuxendöva kan använda sig av teckenspråk. Precis som andra språk varierar teckenspråket beroende på vem talaren är, var han kommer ifrån, vem han talar med och var, vad han talar om osv. Teckenanvändare anpassar sitt språk precis som talare anpassar sitt språk till situationen och samtalspartnern.

Teckenspråket är inget nytt påfund utan har använts emellan döva så länge som det funnits döva. Det har även använts som undervisningsspråk fram till slutet av 1800-talet och åter, efter nästan hundra år av endast talträning av döva barn, från 1970-talet.

I de nordiska länderna ser skolsituationen för döva barn någorlunda bra ut idag: alla döva barn får undervisning såväl i som på sitt förstaspråk, teckenspråket. I övriga världen är situationen dessvärre långt sämre: 80-90 % av alla döva barn får ingen utbildning och endast 1 % får utbildning på teckenspråk. De flesta av världens döva barn bor i u-länder vilket innebär att de flesta döva barn inte får någon utbildning alls. Situationen börjar dock se ljusare ut åtminstone på papperet. WFD (World Federation of the Deaf) har deklarerat att en av dess viktigaste uppgifter är att argumentera för teckenspråk som dövas officiellt erkända språk. Vid WFD:s världskongress i Wien 1995 gjorde man också ett officiellt uttalande om att teckenspråket borde deklarerats som en av de mänskliga rättigheterna. Till dags dato har teckenspråket officiellt erkänts som ett språk i minst 11 av världens ca 200 länder, bland annat Sverige, Danmark och Norge. I några länder som Colombia, Finland, Portugal, Slovakien, Sydafrika, Tjeckien och Uganda är rätten till teckenspråk inskriven i grundlagen.

Teckenspråket är inte internationellt, utan varje döv språkgemenskap har utvecklat sitt eget teckenspråk. Men det finns större likheter mellan de tecknade språken världen över än mellan de talade språken. Döva från olika länder kan med förenklingar och anpassningar oftast utan större svårighet förstå varandras teckenspråk. Det finns dock ett internationellt handalfabet och teckenspråk med viss influens från ett visst nationellt teckenspråk i en viss samtalsituation. Med andra ord kan internationellt teckenspråk varieras beroende på olika sammanhang, t.ex. möten i WFD, CISS (Comité International des Sports des Sourds/ International Committee of Sports for the Deaf), internationella träffar, läger m.m. Det beror också på vem som kan ASL (amerikanskt teckenspråk), vem som styr

situationen och vilka länder människorna kommer från. Det internationella teckenspråket används ofta i officiella sammanhang, vid kongresser och dylikt.

Ett land kan ha ett eller flera teckenspråk. Gemensamt för alla språken, såväl talade som tecknade, är att de har ett eget ordförråd (lexikon) och en grammatik (ett system av regler för ordens/tecknens användning).

Teckenstruktur

Tecknets grundstruktur består av tre simultana aspekter: artikulator, artikulationsställe och artikulation. Ett tecken har enkel eller dubbel artikulator, dvs. en eller två händer antar en viss handform för att bilda ett tecken, t.ex. flata handen i BRA samt att handflatan är inåtvänd. Artikulationsstället är ett läge där artikulatoren agerar, t.ex. området framför den tecknande, någon kroppsdel eller den andra handen. BRA har startpositionen vid munnen och slutpositionen vid området framför den tecknande. Artikulationen är en slags rörelse, t.ex. förs handen framåt i BRA. Ett tecken har också orala komponenter som kan vara egna munrörelser eller lånade munrörelser från svenskan i fullständig eller reducerad form.

Människan har stor kapacitet att ta emot samtidig information via synsinnet och förutom händer som artikulatorer kan även andra kroppsdelar, bland annat ögonbrynen, ögonen och munnen medverka i processen. Som vi strax ska se använder man icke-manuella ansiktssignaler av olika slag för att uttrycka olika grammatiska aspekter i teckenspråket.

Annan teckenkommunikation

Teckenspråket är inte besläktat med det talade språket i respektive land. Förut kallades teckenspråket i Sverige felaktigt för *tecknad svenska*, och tyvärr gör majoriteten av den hörande befolkningen fortfarande ingen skillnad mellan dessa ganska olika teckensystem. Medan svenskt teckenspråk är ett språk bland andra språk, är tecknad svenska ett system av tecknade eller bokstaverade ord enligt det talade språkets grammatik. Tecknad svenska utvecklades i början på 1970-talet för att underlätta döva barns svenskinlärning, medan svenskt teckenspråk primärt är ett språk för kommunikation inom den döva gruppen. Liknande skillnader mellan äkta teckenspråk och olika slag av hjälpsystem för att möjliggöra kommunikationen mellan döva och hörande finns även i andra länder. Enligt Nationalencyklopedin kännetecknas tecknad svenska av "(...) samtidig användning av talad svenska och manuella tecken enligt principen ett ord - ett tecken. Flertalet tecken har sitt ursprung i dövas teckenspråk, men nya tecken har också skapats, bl.a. för en del av svenskans grammatiska ord (t.ex. att och som) och för vissa böjningsändelser: Verbformerna såg och sett motsvaras sålunda inte bara av ett tecken med betydelsen 'se' utan också av det så kallade imperfekt-respektive supinumtecknet."

Förutom tecknad svenska finns det i Sverige ytterligare en variant av teckenkommunikation som bygger på talad svenska. Den fungerar som ett slags pidginspråk, dvs. en språkform med rötter i såväl teckenspråk som svenska.

Denna språkform, kallad tecken som stöd, "(...) används av vuxendöva och hörselskadade för att underlätta talförståelsen med hjälp av tecken för vissa ord. Vissa ord tecknas samtidigt som de sägs. Talavläsningen utgör grunden för och tecknen ett komplement till denna typ av kommunikation (Nationalencyklopedin)". Tecken som stöd till tal används alltså bland annat av vuxendöva som har svenska som förstaspråk. Tanken är att tecken som stöd, TSS, ska underlätta munavläsningen. I praktiken finns det en stor variation av olika TSS-former, från mer eller mindre att bokstavera varje ord till att teckna mer genuina tecken med svensk ordföljd.

Forskning om teckenspråk

Forskningen om teckenspråk är mycket ung jämfört med annan språkforskning. Den första språkvetenskapliga undersökningen av (amerikanskt) teckenspråk publicerades först 1960 i USA. Den hittillsvarande forskningen har visat att teckenspråk byggs upp av samma slags strukturer och mekanismer som talade språk och kan beskrivas på samma sätt som de talade språken. Trots att vi idag vet ganska mycket om olika teckenspråk, är behovet av fortsatt forskning stort. I min egen forskning, som i första hand handlar om de dövblindas teckenspråk, har jag studerat teckenspråket ur vissa aspekter. Främst har jag varit intresserad av att se vad som händer med signaler som förmedlas visuellt, dvs. signaler som måste ses. Försvinner de helt eller ersätts de möjligen med något annat? De språkliga uttryck som jag hittills studerat omfattar frågebildning, feedback och reglering av turtagning. Jag ska i det följande kort redogöra för hur dessa ser ut i dövas teckenspråk

Att fråga på svenskt teckenspråk

De viktigaste visuella, icke-manuella tecken som signalerar grammatiska egenskaper i teckenspråket är olika ansiktssignaler (mer eller mindre subtila skiftningar i ansiktsuttryck, i ögonen, ögonbrynen, hakan och munnen) samt huvudets och kroppens hållning. De icke-manuella markörerna används t.ex. för att skilja olika satstyper (fråga, påstående, uppmaning osv.) åt. En påståendesats och en ja/nej-fråga har båda precis samma teckenföljd i svenskt teckenspråk; skillnaden markeras icke-manuellt. I förhållande till en påståendesats markeras en ja/nej-fråga med en höjning av ögonbrynen samtidigt som det sista tecknet hålls kvar. Vid frågeordsfrågor dras ögonbrynen ihop samtidigt som man tecknar frågeordet. När det gäller ja/nej-frågor och påståendesatser är ansiktsuttrycket alltså den enda markören för vilken satstyp den tecknande avser.

Att ta ordet

Icke-manuella signaler har också visat sig vara viktiga markörer av vems tur det är att tala/teckna i ett samtal. Blickens riktning reglerar effektivt möjligheten att ta ordet. Den tecknande tenderar att låta blicken vandra medan han tecknar men fäster (åter) blicken på sin samtalspartner när han sagt sitt och det är fritt fram för den andre att ta ordet. Händernas läge spelar också en viktig roll i sammanhanget. En signal för samtalsparten när man vill komma in i samtalet är att lyfta händerna från viloläget.

Att delta i interaktionen

Den samtalsdeltagare som för närvarande inte har ordet sitter ingalunda som en passiv mottagare till den tecknandes signaler. Han deltar på olika sätt aktivt i samtalet även när han agerar i lyssnarrollen. Då signalerar han till den tecknande att han hänger med, den andre får fortsätta att teckna, att han håller med om vad som tecknas/sägs osv. I svenskt teckenspråk är dessa feedbacksignaler ofta förmedlade icke-manuellt genom munrörelser, nickningar och liknande.

DÖVBLINDA SOM TECKENSPRÅKSANVÄNDARE

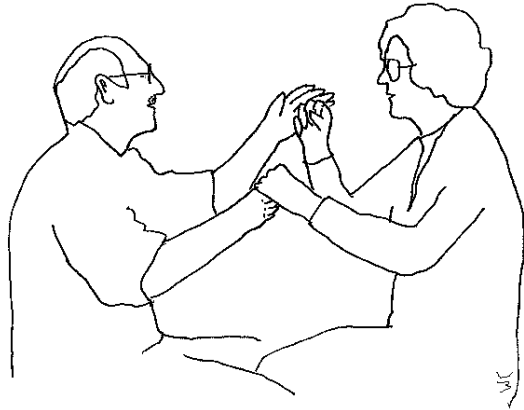
Min egen forskning koncentrerar sig på dövblinda med Usher syndrom. Usher syndrom är en ärftlig sjukdom som kan drabba barndomsdöva och så småningom leda till total blindhet. I Sverige räknar man med att ca 5% av alla barndomsdöva drabbas av sjukdomen. Enligt Synskadades Riksförbund känner man idag till 200-300 personer med Usher syndrom i Sverige.

Vad innebär det att leva med Usher syndrom? Svaren på en sådan fråga är naturligtvis många och skiftande, men rent allmänt kan man säga att sjukdomen utvecklas gradvis och att kommunikationsproblemen som följer av sjukdomen således också kommer gradvis. Eftersom sjukdomen orsakar en inskränkning av synfältet hos den sjuka, blir det fält inom vilket tecken uppfattas mindre och mindre. Så småningom övergår man helt till att avläsa med händerna, dvs. taktilt. De teckenspråkiga synskadade döva har ibland lite svårt att erkänna sina problem. Teckenspråket är ju en starkt gruppsammanhållande faktor och ett kulturbärande språk för döva. Man vill inte förlora sin identitet utan försöker behålla den teckenspråkiga omgivningen så länge som möjligt. Samhörigheten med döva genom teckenspråket finns naturligtvis kvar, men det är klart att det är svårt att ingå i en till så stor grad visuellt beroende gemenskap om man inte kan se.

Idag har självförtroendet och medvetandet hos teckenspråkiga synskadade döva ökat tack vare riktad information och bildandet av egna intresseföreningar. Behovet av tolkar har därigenom ökat och idag finns det bättre tolkservice med bl.a. döva dövblindtolkar. Kunskapen om de dövblindas situation är dock fortfarande bristfällig och det behövs mer engagemang från såväl de dövblinda själva som från samhällets sida för att förbättra deras ofta mycket isolerade situation. Ett steg på vägen är att följa dessa rekommendationer, tagna ur en engelsk broschyr, som dövblinda själva har givit:

Man ska inte teckna när man promenerar. Då ökar risken att den synskadade krockar med t.ex. en stolpe på grund av sitt begränsade synfält. En person med Usher syndrom är tvungen att hela tiden vara vänd mot samtalspartnern och kan inte samtidigt hålla reda på promenadriktningen.

De barndomsdöva dövblinda med Usher syndrom som har lärt sig teckenspråk under barndoms- och skoltiden, innan synen försämrats, vill fortfarande använda teckenspråket, men på annat sätt - taktilt. För vuxendöva dövblinda kan det ibland visa sig för svårt att lära sig teckenspråk eftersom språket har en visuell grund.

När dövblinda samtalar sitter de mitt emot varandra och håller i varandras händer i dialogposition.

DÖVBLINDAS SAMTAL PÅ TECKENSPRÅK

Vad händer med teckenspråket när det ändras till det taktila kommunikationssättet? Hur kompenseras de ansiktssignaler som är en så viktig del av teckenspråkets grammatik, bland annat i frågesatser? I dövblindas teckenspråk kan ansiktssignaler inte användas för att signalera t.ex. frågor på grund av avsaknaden av synen. De grammatiska funktionerna hos signalerna flyttas i stället till händerna eller, som det verkar, försvinner helt eller delvis. Förändringen från det visuella till det taktila betyder en extra belastning i de dövblindas teckenspråkiga kommunikation.

Som jag nämnt är de dövblindas kommunikation begränsad, endast två kan delta i det taktila samtalet. Taktilt teckenspråk, från hand till hand via känseln, kräver mycket övning. Hur går det egentligen till när man talar med händerna?

Monologposition och dialogposition

När dövblinda samtalar sitter de mitt emot varandra och håller i varandras händer i två olika samtalspositioner: monologposition och dialogposition. I monologpositionen håller den tecknande båda sina händer under den andres och tecknar i dennes handflator. När man lämnar över ordet byter man position.

I dialogpositionen befinner sig båda samtalsdeltagarnas händer på samma sätt: den högra handen under den andres vänstra hand medan den vänstra handen befinner sig på den andres högra handrygg. I denna snabba samtalsform behöver man inte flytta händer vid turbyte.

Det finns dock flera sätt att samtala, bl.a. enhandsavläsning i berättarsituationen och tolksituationen. Denna gång koncentrerar jag mig på monolog- och dialogpositionen.

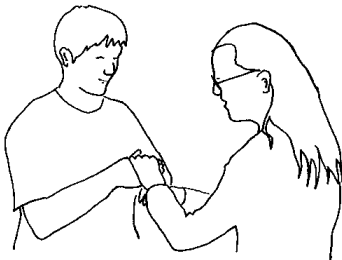
Tecken i taktil form

Jag visar också kort hur dessa två positioner påverkar teckenstrukturen. Mottagarens hand anpassar sig ofta efter den tecknandes artikulering av tecken. För tecken med enkel artikulatur (tecken med en aktiv hand) är det inte en stor skillnad mellan dessa två positioner. För att utföra tecken med dubbel artikulatur (två aktiva händer) befinner sig den tecknandes vänstra hand under mottagarens hand. För tecken med enkel artikulatur och med en annan hand som manuell läge (en aktiv hand och en passiv hand) kan man variera olika kontaktpunkter i dialogpositionen.

Jag väljer ett teckenexempel för 'katt':

KATT 1 enkel artikulatur med manuell läge
Vänstra handen: flata handen, vänsterriktad, neråtvänd. Högra handen: flata handen, framåtriktad, neråtvänd, förs inåt ett par gånger under kontakt med den flata handens ovansida.

KATT 2 i monologpositionen används mottagarens hand som manuell läge
Mottagarens högra flata hand, framåtriktad, neråtvänd.
Den tecknandes högra hand: flata handen, vänsterriktad, neråtvänd, förs inåt ett par gånger under kontakt med ovansidan av mottagarens hand.

KATT 3 i dialogpositionen däremot används egen hand som manuellt läge
Vänstra flata handen, framåtriktad, neråtvänd.
Högra flata handen, vänsterriktad, neråtvänd,
förs inåt ett par gånger under kontakt med
ovansidan av vänster hand.

Vissa teckenexempel, t.ex. TOLK är mer flexibla. Det väsentliga är att man utför rätt rörelse.

Att delta i interaktionen

I språklig interaktion turas man om att yttra sig i ordnade former. Det sker på samma sätt för dövblinda. Jag upptäcker också några intressanta detaljer i dövblindas samtal. Eftersom dövblinda inte kan uppfatta ickemanuella signaler, som t.ex. ögonkontakt, spelar handregleringen en stor roll. Analyserna visar att dövblinda utnyttjar vertikala och horisontella nivåer som samtalsnivåer och turzoner där dövblinda flyttar händerna till olika höjder och avstånd för att reglera samtal.

Samtalsnivåer består av viloläge, turnivå, turbytesnivå och tankepausnivå. Den tecknande kan signalera t.ex. turbyte genom att flytta från turnivå till turbytesnivån i slutet av sin tur. Samtalet sker också på horisontell nivå. Där använder man sig av tre zoner som befinner sig på olika avstånd från kroppen. Turinnehavaren använder sin egen turzon närmare vid sin kropp och avslutar sin tur genom att flytta sina händer till den gemensamma zonen mellan dem eller överlämnar turen till mottagaren genom att flytta händerna.

Feedback

Mottagaren i en kommunikativ situation är inte passiv utan ger den tecknande hela tiden små signaler, frågar, reagerar på den tecknandes budskap. Feedback är en viktig del i samtalsprocessen. Mottagaren kan signalera en uppbackning eller feedbacksignal till den tecknande under lämpliga tillfällen, t.ex. vid turbytesnivån eller under kort paus på turnivån. Uppbackningar kan vara ickespråkliga, t.ex. klappningar med hela handen, klappningar med tummen och långfingret eller med bara tummen. Formerna hos uppbackningar varierar från dövblind till dövblind och i monolog- och dialogpositionen. Språkliga uppbackningar är tecken som J-A, STÄMMA och upprepningar av det tecknade. De används för att uttrycka fortsättning, förståelse och instämmande i både monolog- och dialogpositioner.

I situationer där en seende döv och en dövblind samtalar kan det ibland uppstå problem på grund av att den dövblinde ibland släpper handkontakten och tecknar med sina båda händer. Då kan inte den dövblinde få någon feedback. Att feedback är en viktig del av att samtala syns i att efter en sådan händelse söker den

dövblinde tecknande ta tag i den seende tecknandes händer och kräver att få feedback.

Taktila frågor

På grund av att möjligheten till visuell informationsförmedling är obefintlig eller begränsad ser ja/nej-frågor i taktilt teckenspråk annorlunda ut än i visuellt teckenspråk. Men eftersom det är viktigt att veta om någon frågar eller påstår något, ser man exempel på hur man kan flytta vital information från det visuella till det taktila.

En undersökning med 168 frågor ställda av sammanlagt sex samtalsparter (två samtal mellan en döv och en dövblind samt fyra samtal mellan dövblinda) visar att dövblindas uppfattning av yttranden som frågor beror på flera samverkande signaler och kontexten. Istället för att informationen kan läsas i ansiktet hos de döva ser vi här en markerad fördröjning av det sista tecknet. Denna fördröjning ska inte uppfattas som en frågemarkör, utan som en turbytessignal. En annan signal är pekning på mottagaren. Denna signal förbereder också mottagaren på att ta över turen.

SLUTORD

Döva med Usher syndrom har lärt sig teckenspråk före synförsämringen och behåller sitt språk även som blinda. Men för att kunna behålla sitt språk måste de anpassa det: visuella signaler ändras till taktila. Den hittillsvarande forskningen visar att de individuella lösningarna på problemen är många, men det tycks också finnas en hel del gemensamma drag i hur de visuella signalerna uttrycks taktilt.

Exemplen som jag har diskuterat är samtalsnivåer, turzoner, fördröjning av tecken och mer eller mindre direkta överföringar av icke-manuella grammatiska markörer till taktila signaler. Dessa tycks kunna ersätta olika typer av i grunden visuella grammatiska markörer i teckenspråk i taktil form.

En dövblind har rätt att välja vilket kommunikationssätt han/hon vill ha för att kommunicera med omgivningen på bästa sätt. För de primärt döva dövblinda som har lärt sig teckenspråk som förstaspråk är teckenspråk i taktil form ett naturligt kommunikationsspråk. Nyckeln till utbildning och såväl personlig utveckling som kunskapsutveckling är kommunikation med den seende och/eller hörande omvärlden. För de teckenspråkiga dövblinda är det nödvändigt att få information på detta språk. Därför är en fortsatt utbildning av dövblindtolkar samt forskning om teckenspråket i såväl taktil som visuell form av största vikt för att garantera de dövblinda ett människovärdigt liv.

Litteratur för djupläsning:

Bergman, B. & Nilsson, A-L. 1999. Teckenspråket. I: K. Hyltenstam, *Sveriges sju inhemska språk*. Lund: Studentlitteratur.

Nationalencyklopedin 1995, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs

Mesch, Johanna. 1998. *Teckenspråk i taktil form - turtagning och frågor i dövblindas samtal på teckenspråk*. Doktorsavhandling. Stockholms universitet, institutionen för lingvistik, avdelningen för teckenspråk. (www.ling.su.se/tsp)

Mesch, Johanna. 2000. Tactile Swedish Sign Language – turn taking in signed conversations of deaf-blind people. In M. Metzger (ed.), *Bilingualism and Identity in Deaf Communities*. Washington, DC: Gallaudet University Press.

Mesch, Johanna. 2000. Kuurosokeiden viittomakielestä. In A. Malm (ed.), *Viittomakieliset Suomessa*. Helsinki: Finn Lecture.

Mesch, Johanna. 2001. *Tactile Swedish Sign Language – turn taking and questions in signed conversations of deaf-blind people*. International studies on Sign Language, vol. 38. Hamburg: Signum-Verlag. (www.signum-verlag.de)

Mesch, Johanna. (in press). Similarities in Turn Taking in Swedish Tactile Sign Language and in Finnish Tactile Sign Language. *Proceedings from 'the Seventh Conference on Theoretical Issues in Sign Language Research', TISLR'7*. Amsterdam. 26 juli 2000. Hamburg: Signum-Verlag.